

SLOVENSKI IN JUŽNOSLOVANSKI ZGODOVINSKI ROMAN V DRUGI POLOVICI 20. STOLETJA

Prispevek obravnava odmevne slovenske in hrvaške, makedonske, črnogorske, srbske in bosenske zgodovinske literarne tekste, romane in zgodovinske romane, ki so s svojimi motivi in vsebinami ter avtorskimi inovativnimi posegi v način proznega upovedovanja zaznamovali slovstveno dogajanje na južnoslovanskem ozemlju v drugi polovici 20. stoletja. Dela E. Kocbeka, V. Kavčiča in D. Jančarja, M. Krleže in I. Aralice, I. Andrića in M. Selimovića, M. Lalića, D. Ćosića, D. Kiša, M. Pavića, T. Georgievskega idr. opredeljuje iskanje silnic usode, osebne izpolnitve in smisla bivanja na zemlji, hkrati pa so izraz zgodovinskih kolektivnih prizadevanj za preživetje, za fizično in duhovno svobodo, za vsestransko uveljavljanje njihovih nacionalnih skupnosti. Iz življenjskih izkušenj posameznih literarnih likov se zrcalijo usode njihovih nacionalnih skupnosti in vizije pisateljev.

južnoslovanski roman 1945–, zgodovinski roman, nacionalna literatura, etika, pripovedni postopek

The article discusses the Croatian, Macedonian, Montenegrin, Serbian, and Bosnian historical literary texts, novels, and historical novels that received wide response and decidedly marked literary developments in the South-Slavic territory in the second half of the 20th c. with their motifs, content, and innovative approaches to prose narration. The works of E. Kocbek, V. Kavčič, and D. Jančar, M. Krleža and I. Aralica, I. Andrić and M. Selimović, M. Lalić, D. Ćosić, D. Kiš, M. Pavić, T. Georgievski, etc. define the search for the forces of fate, personal fulfillment, and meaning of existence on earth, and, at the same time, they are an expression of historical-collective efforts for survival, physical and spiritual freedom, and a comprehensive affirmation of their national communities. Life experiences of individual literary characters reflect the fates of their respective national communities and visions of the authors.

Yugoslav novel 1945–, historical novel, national literature, ethics, narrative process

Roman velja, kljub večstoletni življenjski dobi, za literarno formo v nastajanju in za obliko, ki je v procesu stalne evolucije. Jutrišnje ali celo končne oblike romana ni mogoče določiti, ne predvideti. Od antike do danes je ta pripovedna vrsta, razpeta med mitos in logos, doživela številne motivne, strukturne in slogovne spremembe in v drugi polovici 20. stoletja postopno dekonstrukcijo strukture, fabule, likov, vendar se je v južnoslovanskem okolju ohranila do današnjega dne, do prvega desetletja tretjega tisočletja kot vodilna pisna besednoumetnostna oblika.

Iz nekdanjega obdobja prevlade estetskega in zavestnega stremjenja pisateljev k idealnemu, tj. k antičnemu grškemu kalonu, nerazdružljivosti lepega, dobrega in resničnega, ali k visoki dvojnosti resnice in lepote, kalokagati, je razvidno vodilno načelo v nastajanju romanov: harmonizacija, celovitost, vseobsežnost in objektivnost. Z nastopom evropskih avantgardnih umetniških tokov, ki ga je po več stoletjih prinesla prevlada subjektivitete nad objektiviteto, ga je naglo izpodrinilo načelo disonance in parcialnosti percepcije, ki se je skozi simbolizem, konstruktivizem, dadaistični avtomatizem, ekspresionizem in nadrealizem uveljavilo na vseh ravneh besedne umetnine. Dehierarhizacija kot temeljno določilo besedil v funkciji inovativne dekonstrukcije stoletnega literarnega kanona je povzročila zanikanje začrtanih meja literarnih rodov in žanrov, vrst in podvrst, in prepletanje oz. zamenjavo njihovih funkcij: v prozi je vedno manj narativnega, narašča pa delež funkcij, ki so pred tem pripadale poeziji.

Besedna umetnost je razpeta med eros in tanatos, med opise strasti in strahu, med radost naslade in vse presegajočo bolečino. V tem usodnem razponu so južno-slovanski avtorji skozi stoletja izpisovali neizbrisne stihe epov, številne strani memoarskih izpovedi, povesti, dram in romanov, jim dodajali subjektivne, intimno doživete, in objektivne ter kolektivne misli in spoznanja, ki so v literarna dela vtiskovala duh skupnosti, kolektivno misel pokrajine, plemena, ljudstva in nacije. Ta misel je bila utemeljena v zgodovinskem spominu in literarna veda jo šteje za dominantno konstanto v književnostih južnih Slovanov oz. v avtohtonih nacionalnih literaturah, nastalih na njihovem teritoriju.

Napori literarne vede, da bi stvarno določila razmerja med posameznimi ustvarjalnimi slovstvenimi obdobji, so določili percepcijo slovstva oz. umetniške besede v luči pogledov grške tradicije in zgledovanja po ustnem slovstvu: poudarili so prevlado etnične, etične in nato estetske vsebine ali ideje. Vzporedno je potekalo motrenje z gledišča, ki se je osredotočilo na dominantno vlogo avtorja; nato na besedilo kot samostojni, avtonomni ustvarjalni fenomen; in končno na bralca kot sooblikovalca besed in misli, ki iz določenega pisanja prevzema snovne sestavine ali ideje in jih izbira, organizira ali presnavlja v skladu s svojimi lastnimi psihičnimi ali intelektualnimi predispozicijami. Literarna zgodovina je sčasoma dodala razmerje določenega literarnega dela do pisne tradicije v pokrajinski ali v nacionalni književnosti. Značilna je t. i. protejska lastnost romana: po mnogolikosti vsebin in raznolikosti zunanje forme se izmika enoznačni obravnavi, kanonizirani estetiki in skupinski vrednostni oceni.

Zgodovinski roman ima pri pisateljih južnoslovanskih narodov ugledno mesto in dolgo zgodovino. Kot dediščina grške in jugovzhodne mediteranske kulture je vstopil v slovanski svet kot prevedeni *Roman o Troji* in *Roman o Aleksandru Velikem* (10.–13. stoletje); kot izvirno književno delo srbskega avtorja Konstantina Mihajlovića iz Ostrovice je vstopil v zahodnoevropski prostor pod naslovom *Turška kronika*, skrivna knjiga evropskih vladarjev (konec 15. stoletja); v cvetoči slovanski primorski renesančni književnosti, sicer skromnejši po proznih delih, se je pojavil

kot hibridna tvorba v vezani in nevezani besedi izpod peresa Petra Zoranića, *Planine* (16. stoletje), ki velja za prvi hrvaški in južnoslovanski roman; v realizmu v drugi polovici 19. stoletja je doživljal ponovno rojstvo in v 20. stoletju razcvet.

Zgodovinske konstelacije določenih socialnih in drugih razmerij pomenijo širši okvir, v katerem so razpostavljene človeške usode, ki so nujno v podrejenem položaju glede na objektivno dogajanje. Retroaktivno prikazovanje zunanjega toka dogodkov je objektivno določeno, tako da dogodki potekajo v bralcu znanem okolju in času, v načrtno izbrani zgodovinski situaciji, tj. v usodnih socialnopolitičnih razsežnostih.

Obravnavana besedila vsebujejo mnoga umetniška sporočila in humanistično načelo kot *lex supra* umetnosti. To nam potrjujejo različna, raznorodna iskanja v zgodovinskem razvojnem loku evropskega, južnoslovanskega in slovenskega romana, npr. v odmevnem opusu hrvaškega pisatelja Miroslava Krležje, ki ga literarna kritika primerja z Marcelom Proustom, Thomasom Mannom in Jamesom Joyce, ali v delih Mihajla Lalića, Meše Selimovića, Dobrice Ćosića, Slavka Janevskega, Ivana Aralice, Draga Jančarja idr.

Opirajoč se na misli nemškega filozofa Hegla in ruskega literarnega kritika Belinskega lahko klasično literaturo minulih stoletij označimo za funkcionalistično, tradicionalistično variiranje življenjskih usod v lokalno prepoznavni, na določen ožji čas in prostor skupnosti vezano dejavnost, ki informira, spodbuja, vzgaja in hkrati narekuje mitski kult spoštovanja preteklosti in volje skupnosti. Ob tej je delež univerzalne, po A. W. Schleglu in S. T. Koleridgeu avtonomistične književnosti, brez omejenega etnično-etičnega obzorja in provincialnega patosa, med južnoslovanskimi pisatelji nastalo znatno manj: velika večina besedil v drugi polovici 20. stoletja sledi zgodovini svojega naroda oz. skupnosti. Posameznik s samostojno usodo se v južnoslovanskem romanu uveljavlja le izjemoma, nekoliko pogosteje v 80. in 90. letih 20. stoletja, v času splošne zasičenosti z zbledelimi socialno in politično angažiranimi liki, idejami in apeli. Gre za pretresljive usode v vojni in revoluciji pohabljenih ali pogubljenih posameznikov v delih pisateljev mlajšega rodu.

Zgodovina kot dogajanje, zgodba, pripoved in kot spomin živi med južnoslovanskimi pisatelji in bralci ter oblikuje štiri opazna obdobja, različna po temeljnih iztočnicah. Prvo je vezano na antično motrenje slovstva, ki je v literaturo štelo vse, kar je bilo zapisano; sledilo je mitologiji, antični klasifikaciji literarnih zvrsti in žanrov, retoriki in pokrivalo ustno slovstvo, dobo pismenstva in obdobja do romantike. Drugo obdobje je bilo racionalistično in razsvetljsko: v spopadu sakralnega in profanega je v 18. stoletju literaturo enačilo z znanostjo; z znanstvenimi izsledki in inštrumentarijem je razkrivalo ter razreševalo vprašanja človeškega duha. Tretje kratkotrajno obdobje, ki pokriva prvo polovico 20. stoletja, je samozavestno narekovalo življenjske tokove v družbi. Z drznim in spodbudnim geslom »Književnost ustvarja stvarnost in ne obratno« je uveljavljalo utopično misel o počlovečenju odtujene industrijske družbe z elementarno silovitostjo iskrenega človeškega čustva. V njem so s strastnim krikom zenitistov »Balka-

nizirajmo Evropo!« južnoslovanski ustvarjalci in teoretiki prvič, doslej edinokrat, inovativno zaznamovali umetniške tokove v Evropi. Četrto obdobje, tj. čas dominacije postmoderne v drugi polovici 20. stoletja, je pojmovalo književnost kot spontano igro duha, igro besed, igro med pisateljem in bralcem ter v hierarhično pojmovano razmerje pisatelj-besedilo-bralec prineslo novo, dotlej zanemarjeno prvino: hedonizem, užitek, in sicer tako v avtorjevem oblikovanju teksta, v zavajanju ali informiranju bralca in književnega kritika kot tudi v bralčevem sodelovanju. Besedilu pripisuje tisočero pomenov, enači fikcijo in falcijo: avtorjeva roka kreira besedilo, večkrat v znaku intertekstualnosti ali metatekstualnosti. Nastala je disperzna, neenotna struktura ali t. i. odprta literarna forma, ki ponuja številne možnosti za tolmačenje, dopolnjevanje, ugibanje in razreševanje v okvirih eruditsko načrtovane kombinatorike (npr. imaginativni realizem, latinskoameriški, ruski in zlasti srbski sodobni romani, npr. S. Selenića, B. Pekića, M. Pavića).

Južnoslovanski roman je razpet med skupno in individualno, med nacionalno in ideološko in nastopa proti osamljenosti in dezintegraciji osebnosti. Besedila praviloma prinašajo avtobiografsko izkušnjo, prerazporejanje obćih vrednot, kljubovanje in raznolike, subtilne načine upora posameznikov, ironijo, stilizacijo v grotesknost in absurdnost, v fantastiko in trivialnost, kar je značilnost postmoderne književnosti, npr. liričnega in magičnega realizma.

Razvidna je tendenca destrukcije tradicionalnega pripovednega proznega besedila. Večina bralcev in kritikov razpadanja tradicionalne forme niti ne spozna kot nastop novega: ni bila zaprta le neka tisočletna knjiga, odprta je bila nova oblika, medij, ki le v nekaterih detajlih spominja na klasično književnost, ker ne pozna zakonov retorike in poetike, harmonije, celovitosti, kompleksnosti slike življenja in moć kalona, temveć premišljeno in dosledno konstruira nepredvidljive literarne tvorbe, besedilo in forme, ki destruirajo tradicionalistično apokaliptično književnost južnih Slovanov.

Ob tem se kot stalnica razkriva vztrajno iskanje svojega lastnega pesniškega izraza; kot nenadomestljiva in visoka vrednota se uveljavljata izvornost in nova notranja integriteta. Pisatelji pred bralca razgrinjajo romane – freske z idejo o nespremenljivosti sveta, lepote in človeškega znaćaja, predvsem neminljive človeške krutosti, pa tudi ljubezni in nežnosti. Vodi jo ga skozi obrobna življenja, trpljenje, občutja samote, v dneve mukotrpnega iskanja, slutnje, skozi zakrito manipulacijo z izbrano literarno osebo, ki biva v dominantni totalitarnosti življenjske stvarnosti južnoslovanskih narodov, z erudicijo in spretnimi nagovori bralca, z resnično ali navidezno iskreno odkritostjo in poglobljeno izpovednostjo, brez sleherne samocenzure ali blažilne obćirnosti, ki so jo nekoć narekovale uveljavljene forme olikanega (npr. meščanskega) obnašanja.

*

Vprašanje prepleta zgodovine in književnosti nenehno spremlja besedno umetnost. Beseda je v resnici premostila čas in prostor. V svoj ris je ujela tudi zgodovinsko dogajanje, kajti nezapisana zgodovina mineva in tone v pozabo,

medtem ko književnost ostaja in oblikuje spomin na ljudi, dobo in duh časa. Pri južnoslovanskih narodih in pisateljih obstaja kult zgodovinskega pisanja in tudi zgodovinskega romana vse do današnjih dni.

Zgodovinski roman je priljubljen in pogost žanr. Celotno slovstveno obdobje po uveljavitvi realizma v drugi polovici 19. stoletja je utemeljeno prav z zgodovinskim realizmom; le-ta je nastopil ob zatonu evropske romantike in se postopoma razvil v socialni, kolektivni in politični realizem ter nato na novi, višji stopnji, tj. v psihološkem realizmu, v delih Čehova, Tolstoja, Dostojevskega, Flauberta idr., dosegel svoj vrh.

V njem se očitneje kot v drugih žanrih kažejo značilnosti literarnega razvoja. V tehtanju med etničnim, etičnim in estetskim se zgodovinski roman odloča za prvi dve kategoriji; le redko se posamezni avtorji usmerjajo v literarnost ali v estetsko zgolj zaradi iskanja univerzalne lepote. Sledijo raje arhaičnemu klicu krvne skupnosti in zato podrejšo svojo besedo idealom etike, kolektivistične, virilistične morale, ki jo je izoblikovala njihova etnično, jezikovno in religiozno opredeljena skupnost: pripadnost in podrejšanje družini, bratstvu, plemenu, ljudstvu ali v drugi polovici 20. stoletja naciji.

Zapletene in spreminjajoče se razmere na južnoslovanskem ozemlju, na Balkanu, je težko doumeti in realistično opisati. Domačega pisatelja omejuje ozkost zornega kota, ki bližnjega dobro pozna in morda opravičuje; pisatelja od drugod omejuje nepoznavanje nravi in nerazumevanje kulturnega prostora. Za vse pa ostaja dejstvo, da je bil to prostor mnogih nasilnih delitev, da so prav tu cela stoletja potekale meje med cesarstvi in verstvi, rasami in civilizacijami, pisavami in jeziki, npr. od leta 395, ko je nastopila prva znana delitev Evrope oziroma pokrajini tedanjega Rimskega cesarstva na orient in okcident. Tu se je leta 1054 usodno razdelilo krščanstvo na vzhodno in zahodno cerkev, tu so po krvavih spopadih po letu 1493 prevladali azijski osvajalci Turki, tu so se leta 1804 turškemu imperiju uprli obupani grški in slovanski kristjani; sem so vdrli in tu so v letih 1914–1918 in 1941–1945 divjali italijanski, nemški, avstrijski, madžarski, bolgarski in albanski okupatorji.

Zgodovinski romani nadaljujejo epske, heroične teme velikih romantičnih nacionalnih pesnitev, npr. svobodoljubne misli Ivana Gundulića ali Petra II. Petrovića Njegoša, največkrat citiranega in prevajanega južnoslovanskega avtorja, ki si je za svoje pesniško delo v prvi polovici 19. stoletja izbral Homerjev moto *Nek se čuje lelek što gore prolama*. Sledili so mu številni pisatelji, ki so poglede na svet v literarnih delih v 50. in 60. letih 20. stoletja izrazili skozi ponosni moto *Neka bude što biti ne može* in celo v drzni sintagmi *Juriš na nebo* (označevala je dogajanje med drugo svetovno vojno) pod skupnim geslom *Nije čovjek sam na svijetu*, ki tudi v drugi polovici 20. stoletja še prevladuje. Nato je sredi 70. let sledil opazen zasuk v smeri individualizacije: postopoma se je uveljavljalo (za O. Davičem) in se z M. Bulatovićem, M. Kovačem in nato D. Kišem uveljavilo tudi vodilno geslo *Ja, samo ja*, ki je postopoma prevladalo v 90. letih 20. stoletja.

Novi pisateljski diskurz, nova logika pisateljve izbire zgodovinskih in literarno-poetičnih dejstev je zgodovinskemu romanu dala nov zamah, pridobila novo zanimanje med naveličanimi bralci: navkljub splošnemu svetovnemu trendu pisateljskega odmika od obrabljenih motivov v sfero fantastike in fikcije se je med južnoslovanskimi pisatelji vzdignil nov val romanov s temeljnim izhodiščem v fankiji, v zgodovini, predvsem v dokumentih, pričevanjih; pri tem jih je vodilo načelo brezkompromisnega iskanja resnice, z namenom osvetliti usodno dogajanje ali usodo določenih zgodovinskih oseb, ki so s svojimi idejami, odločitvami in dejanji mnogim prinašale dobro in zlo.

Obsežna in brana literatura iz časov 2. svetovne vojne in let po njej je prinesla številne izpovedne in doživete opise apokaliptičnega dogajanja: po obsegu, motiviki in zunanji obliki je to enkratno umetniški zgodovinski in literarni dokument o junaštvu in trpljenju na južnoslovanskih tleh, mogočnejši in izvirnejši od taistih v drugih nacionalnih književnostih. Ta dela nadaljujejo pot tradicionalne junaške ljudske epike.

Množica afirmativnih del o zmagoviti strani v času socialističnega realizma, večkrat brez oblikovne izvirnosti in motivnih novosti, zajeta v dolgoletni spopad urbanega in ruralnega sveta na južnoslovanskih tleh, je spodbujala sprva tudi redke, vendar ostre negacije in idejno nasprotujoča literarna besedila posameznikov oz. krogov z drugega političnega in socialnega brega, ki pa so se postopoma množili in pridobivali bralstvo z briljantnimi besedili, ki so razširjala prostor ustaljenega mišljenja in predvidljivega ter večkrat otopelega čustvovanja v južnoslovanski skupnosti.

Ob slovenskih avtorjih (npr. *Tovarišija* in *Listina* E. Kocbeka, *Zapisnik* in *Žrtve* V. Kavčiča, Hofmanova *Noč do jutra*, Zupanov *Menuet za kitaro*, Torkarjevo *Umiranje na obroke*, Jančarjev *Galjot*) so nastopili Oskar Davičo, Vladan Desnica, Mladen Oljača, Mihailo Lalić, Slavko Janevski, Miodrag Bulatović, Dragoslav Mihajlović, Danilo Kiš, Milorad Pavić, Vida Ognjenović, Svetlana Velmar Janković, Slobodan Selenić, Borislav Pekić, Aleksandar Tišma, Slobodan Novak, Ivan Aralica, Antun Šoljan, Nedeljko Fabrio, Pavao Pavličić idr.

Usodne in okrutne razmere med 2. svetovno vojno so tako južnoslovanskim pisateljem narekovale retardacijski obrat k realizmu in celo naturalizmu; sledilo je postopno približevanje eksistencializmu in individualizmu v prenovljeni obliki; nato se je matični tok spontano oddaljeval od nacionalne zgodovine in v 90. letih 20. stoletja je prevladal t. i. beg v neideologizirano stvarnost vsakdanjega življenja, v trivialnost, fantastiko, kriminalne in ljubezenske romane, v varno zavetje mirne vsakdanjosti brez velikih pretresov, usodnih rodovnih načrtov in vseobčih človeških idealov: pisatelji so se umaknili v podrobne opise prizadevanj za preživetje krhke človeške strukture, vendar z briljantnimi psihološkimi, kompozicijskimi in stilistično-jezikovnimi pripovednimi postopki. V odmikanju od tradicionalističnega in znanega so stopali v obnovljeni naturalizem in v »odpadniški« antitotalitarizem, v specifični eksistenčni minimalizem ali v romane s tezo.

Številni avtorji so sicer v književnosti nadaljevali pisanje zgodovine svojega rodu, ljudstva, pokrajine ali neke družine; trdno so se naslonili na starejši rod kritičnih preiskovalcev minulega zgodovinskega obdobja, ki so v južnoslovanske književnosti vpeljali nove ali prepovedane motive. Spisali so odmevne romane o idejnih zmotah in krivdi, o krivici oblasti in nasilju političnega sistema nad posameznikom v različnih podobah, od fizičnega mučenja in smrti do psihičnega ponižanja in izničitve, ter tako umetniško varirali že znane teme. Le najtenkočutnejši med njimi stopajo korak dalje: v svet samotne žrtve, trpečega, razčlovečenega bitja, ki postopoma izgublja ideološko opredeljenost, in nato tudi civiliziranega posameznika, ki zaradi okrutnih okoliščin postaja le utripajoče, golo življenje, eksistenca v prvinskem, nagonskem boju za preživetje, del narave, kot so drevo, list, voda, kamen. S temi zaznavanji mejnih psihičnih stanj oz. z njihovimi pretresljivimi, prepričljivimi minucioznimi opisi so Kaleb (*Divota prašine*, 1954), Lalič (*Lelejska gora*, 1957–1962), Georgijevski (*Rdeči konj*, 1975) in zlasti najneizprosnejši med njimi, V. Kavčič (*Minevanje*, 1994), dodali še eno poglavje psihološkemu realizmu in v besedni umetnosti odprli novo percepcijo obzorij človeškega življenja; potrdili so zavezanost načelu poglobljanja in iskanja resnice ter svoje lastne, izvirne univerzalnosti v južnoslovanskih književnostih.

V drugo smer realističnega/naturalističnega prikazovanja življenja po 2. svetovni vojni je stopala tista skupina južnoslovanskih pisateljev, ki so bili kot politično angažirani zagovorniki trpečega posameznika v neusmiljenem kolesju nasilne mašinerije vladajoče ideologije. V tej smeri je bilo v južnoslovanskem prostoru pomembno odpiranje novih obzorij slovenskih in drugih avtorjev, ki je nadaljevalo inovativne postopke nadrealistov iz kroga predvojnih beograjskih nadrealistov; nastajala so prepričljiva dnevniška pričevanja in nato romani, npr. Marinkovičev *Kiklop*, Kiševa *Grobnica za Borisa Davidoviča*, Čosićeve kronike o srbskih družinah in političnih usodah, romani I. Aralice in Antuna Šoljana idr. Spodbudili so drugačna premišljevanja, odprli nove poglede in hkrati terjali opredelitev bralca in avtorja; novost se eksplicitno ali implicitno kaže v tematiki in obliki literarnega dela in v dotlej neznanem načinu osebnega upovedovanja; tekst s tezo hkrati določa pisateljevo mesto v polarizirani južnoslovanski književnosti in kulturi.

Literarna kritika, ki je trajno soodvisna od aktualnega političnega utripa in od vodilnega, središčnega pasivnega socialnega toka, je v teh zgodovinskih romanih in procesih odkrivala nevarnost za temelje tedanje socialistične družbe; drugi so jih daljnosežno motrili kot večni spopad med mitosom in logosom; nekateri teoretiki so v njej videli potrditev modne krilatice iz 80. let, da je nastopil konec zgodovine. V literarnovedni javnosti so nasprotovanja in aporije na področju literature popisovali kot spopad načel, spopad med konvencionalnostjo in inovativnostjo, in tistega med ustvarjalci samimi kot spopad med posameznikovo samozadostno reproduktivno lagodnostjo in inovativnim ustvarjalnim nemirom. Degradacija zgodovine, degradacija vplivnosti tradicionalne pisane besede še ni ogrozila večinske zavezanosti

objektivnemu motrenju in miselnega podrejanja kolektivnemu duhu oz. pojmovanja književnosti v funkciji kontinuuma patriarhalne skupnosti.

Zgodovinski romani so raznovrstni po tematiki in razvejenosti fabule, kompoziciji in načinu pripovedovanja. Povezuje jih izbira zgodovinske tematike, pogosto vračanje likov v otroštvo, občasno oddaljevanje od stvarnosti, odtujevanje od drugih oseb in osebnostna razdvojenost, predvsem pa močno individualizirano doživetje in občutenje sveta. Kompozicija besedila je kljub nekaterim nepričakovanim inovacijam v slogu in preseganju kronološkega toka soslednega in kavzalnega dogajanja najpogosteje klasična: besedilo romana uokvirjata kratka prolegomena in epilog, siže dela pred bralcem razvijajo oz. določajo še vedno razpoznavne enote klasično strukturiranega besedila: uvod, zaplet, dogajalni vrh (kulminacija, peripetija) in razplet s katarzo, čeprav si ne sledijo vedno in povsod v pričakovanem zaporedju. Močno variira tudi tehnika pripovedovanja: od avtobiografske, osebne, izpovedne v prvi osebi do tretjeosebne poročanja in vsevednega objektivnega opisovanja.

Prav v izbiri lege pripovedovalca nastopajo številne izbrušene, premišljene in učinkovite inovacije; sicer pa besedila vključujejo številne deskripcije, monologe in dialoge ter slogovno temeljijo na izbrani jezikovni specifikih, virtuoznosti in izbrušenosti. Posamezni pisatelji se odlikujejo z izbiro knjižne ali neknjižne leksike, drugi poudarjajo njene vizualne sestavine, npr. z natančnostjo opisov oseb in pokrajin, iščejo zven besed in gradijo ritem oz. melodijo stavkov, tvorijo muzikalčnost besednega izražanja ter tako nadaljujejo vplivne tendence vodilnih literarnih tokov v obdobju ekspresionizma in nadrealizma.

Glavna lastnost zgodovinskih romanov, ki določa njihovo žanrsko opredelitev, ostaja tematizacija družbenozgodovinske situacije; v njej dominirajo idejni aspekti, ki jih bralec spoznava oz. sprejema kot neposredno in nevsiljivo humanistično sporočilo avtorja. Večina pisateljev želi opisati svoj čas in dogajanje v njem celovito in resnično: nekateri širšo resničnost opisujejo skozi poudarjeno individualizacijo likov, ki želijo spoznati in najti svoje človeško bistvo skozi preizkušnje, dozorevanje ali proces individualizacije.

V najboljših zgodovinskih romanih pisatelj bralca vodi skozi večpomenske in raznovrstne dogodke, ki so znani širšemu krogu; z osvetljevanjem neznanih podrobnosti jim vdihuje nenavadnost, zanimivost, prepričljivost, ki bralca mika in napeljuje k premisleku. Sposobnost pisatelja, da v besedilu opiše individualne in hkrati tipične osebnosti in dogodke ter da nevsiljivo razprede skladno mrežo večpramenskosti ter da delo učinkovito zaključi, zagotavlja razmeroma številnemu in raznolikemu bralstvu v določeni skupnosti možnost sodelovanja, identifikacije z dogodki in liki ter podoživljanja zgodovinskih situacij. Zato zgodovinski roman po svoji kompoziciji temelji na elementih mitskega, tj. tradicionalnega epskega načina strukturiranja: uvod v besedilo nakazuje problematiko in jo podreja različnim znamenjem, ki dogajanje usmerjajo k izpolnitvi izbrane usode. Pisatelj dejanja

skozi zaplete ne vodi k neznanemu cilju, kajti dogodke je že določila zgodovinska stvarnost.

Simetrično in kavzalno povezovanje dogodkov v začetnem delu besedila in v sklepnem delu sugerira neizbežnost oz. voljo usode kot osnovni gibalni mehanizem celotnega dogajanja. Omenjena struktura temelji v konstitutivnem načelu epike ustnega slovstva in v narativnih postopkih velikih pisateljev iz druge polovice 19. stoletja. Epski pesnik namreč že pozna usodne dogodke, ki jih opisuje; dogajanje je storjeno, vezano je na določen čas in kraj, znani so akterji in zapleti na poti razrešitve in tudi končni izid: avtor vsako podrobnost svojega dela vidi iz ene same perspektive in s stališča, ki se načeloma med pisanjem dela ne spreminja.

V zgodovinskem romanu in v književnosti druge polovice 20. stoletja nasploh nastaja pomembna sprememba, ki napoveduje novo obdobje: navidezno nezavedno, a smiselno poteka nastajanje nove podobe človeškega duha, novega sveta in podobe posameznika na južnoslovanskih tleh. Soočata se tradicionalna in nova oblika: prav na tem razpotju se razhajajo sodobni južnoslovanski pisatelji, ki umetniški besedi sledijo v obeh smereh.

Literatura se je znašla na usodni prelomnici: v dobi novih medijev, ki vzpostavljajo drugačne oblike ustvarjanja in komuniciranja, doživlja besedna umetnost kot univerzalna lepota in kot ideal civiliziranega posameznika in človeške skupnosti novo transformacijo. Težnjam k humanosti in plemenitosti, ki sta bili doslej imanentni cilj zapisane besede, je sledila doba negacije in destrukcije mogočnega hrama tradicionalistične besedne umetnosti: sodobna proza drzno vstopa na področja, ki so bila doslej zunaj njene umetniške percepcije; pri bralcih spodbuja mnogočutno dojemljivost in ustvarja nova obzorja pričakovanj, razblinja in zavrača obstoječe vzorce, dosedanje vrednostne predstave in hierarhične odnose v družbi: nadarjeni rodovi južnoslovanskih pisateljev sledijo novi stvarnosti in pišejo za ljudi nove dobe.

Literatura

- Jovan DELIĆ, 1991: *Hazarska prizma*. Beograd: BIGZ.
Jovan DERETIĆ, 1996: *Put srpske književnosti*. Beograd: SKZ.
– – 2002: *Istorija srpske književnosti*. Beograd: Nolit.
Ivo FRANGEŠ, 1987: *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
Helga GLUŠIĆ, 2002: *Slovenska pripovedna proza v drugi polovici dvajsetega stoletja*. Ljubljana: SM.
Dubravko JELČIĆ, 1997: *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: MH.
Slavko JEŽIĆ, 1993: *Hrvatska književnost*. Zagreb: GZH.
Marko JUVAN, 2000: *Intertekstualnost*. Ljubljana: ZIFF.
Krešimir NEMEC, 1998: *Povijest hrvatskog romana*. Zagreb: Znanje.
Rečnik književnih termina, 1992. Beograd: Nolit.
Janez ROTAR, 1975: *Književnost in spoznavanje*. Ljubljana: CZ.

Miroslav ŠICEL, 1982: *Hrvatska književnost*. Zagreb: MH.

Franc ZADRAVEC, 1997–2002: *Slovenski roman 20. stoletja* 1, 2. Ljubljana: PZ, ZIFF.